

EL PRIORAT: LA FAMÍLIA I LA VINYA

El Priorat presenta un model transició entre el model hereditari del nord de Catalunya, fonamentat en l'herència indivisible, i l'herència divisible que es dona a partir del País Valencià cap al sud. Formalment, el model hereditari es basa en l'herència indivisa i l'elecció d'un hereu, però a la pràctica podem descobrir estratègies diverses de transmissió de la propietat en la que una part de l'herència és dividida entre els diferents fills.

Des d'un punt de vista jurídic, el sistema de transmissió de béns utilitzat al Priorat, corresponent al dret civil català, s'ha fonamentat en una transmissió indivisa, amb preferència del primogènit masculí, reservant-se per als altres fills no hereus una part del patrimoni (la legítima). En els capítols matrimonials es feia públic qui era el fill nomenat hereu, mitjançant una donació i amb reserva de l'usdefruit, de la major part de les propietats dels pares. Tanmateix, sota aquesta transmissió formalment indivisa, l'anàlisi de les transmissions hereditàries ens revela nombroses adaptacions que porten, amb freqüència, a estratègies de tendència contrària, amb una major o menor dispersió patrimonial en cada generació.

En aquest context, la casa s'organitzava com l'element configurador de la vida social. La casa no era només un edifici arquitectònic, sinó que constava de diversos elements. En primer lloc, la casa és un grup de persones que conviuen conjuntament. El model de família troncal, integrat per diverses generacions, era el model ideològic preferit, que trobem al llarg del segle XIX i fins als anys cinquanta del XX en gairebé un terç dels grups residencials, si bé amb fortes oscil·lacions en funció de les condicions econòmiques¹, reduint-se amb motiu de

la crisi fil·loxèrica i la forta emigració que experimentà el Priorat. En segon lloc, la casa era un edifici, un patrimoni transmès de generació en generació. Les cases del Priorat presentaven una gran diversitat de grandàries, entre les reduïdes dels jornalers que podien ser només de dues plantes de 35 m² a d'altres dels benestants que podien arribar a quatre plantes de 100 m². La diferència, a més de la percepció i organització de l'espai domèstic, es donava també en la capacitat productiva, segons hi haguessin instal·lacions per a la producció vinícola o no. En tercer lloc, la casa comprenia un conjunt de parcel·les situades en llocs diferents del terme municipal, de forma que l'habitual consistia en comptar amb una parcel·la d'horta i una o més parcel·les de vinya. Fins als anys seixanta del segle XX, la majoria de la població tenia una explotació consistent en tres elements: una o més parcel·les de vinya (el tros), una casa habitatge, i una o més parcel·les de regadiu per al consum familiar (hortet). Malgrat això, les diferències de propietat eren significatives, pel que van generar-se tres grups socials diferenciats: els jornalers i petits propietaris (amb menys de 4 Ha., la majoria menys de 2 Ha.), els mitjans (entre 5 i 14 Ha.) i els benestants (més de 15 Ha.²). Les diferències entre propietats eren, tanmateix, notables, des de petites cases que no arribaven a 1 Ha. Fins a d'altres que podien arribar a les 50 Ha.

Tanmateix, l'estructura de la casa cal contemplar-la com a un element molt més flexible i dinàmic que el model de casa que s'ha definit per al Nord de Catalunya, tant a les zones d'habitat dis-

pers com en els pobles compactes del Pirineu. Al Priorat, i en general a tota la zones on predomina un monoconreu, les diferències socials marcaven l'existència d'un gran nombre de cases de petits propietaris que subsistien a costa del treball com a jornalers de les cases més grans i que canviaven amb freqüència de residència. Alhora, l'agrupament compacte i la dispersió de la propietat feien que el més important era reconstruir en cada generació la propietat, de manera que era habitual que part de l'herència en forma de diferents parcel·les es distribuís entre els diferents fills o filles. Per això, al llarg de la història trobem fortes variacions en la composició familiar, adaptant-se a les condicions socioproductives i pràctiques hereditàries que tractaven de compensar aquestes oscil·lacions.

A banda d'aquests elements, per entendre les característiques del sistema familiar prioratí cal tenir en compte la seva forta dependència de la producció vinícola. Les cases, en el sentit social de propietat i de grup residencial, han hagut de ser estructures flexibles per adaptar-se a les conjuntures productives d'un monoconreu molt fort. Com la resta de poblacions del Priorat, Gratallops i Torroja havien conegut una forta expansió vinícola com a monocultiu al llarg dels segles XVIII i XIX (del 54% el 1800, el 90% de la superfície cultivada eren vinyes), que es va veure trencada amb la crisi de la fil·loxera de finals del XIX. La dèbil base productiva comarcal i la deficient productivitat motivada per les característiques del medi, no va poder sobreposar-se a l'impacte de la destrucció de les vinyes i a la menor importància del vi en el mercat català, pel que la disminució dels cultius i de la població fou considerable. Mentre que a mitjans del XIX (el 1842), Gratallops comptava amb 1.117 habitants i Torroja 819, entre els censos del 1887 i del 1900 un de cada quatre prioratins va emigrar en poc menys de tretze anys (Gratallops va passar de 984 a 706 habitants i Torroja de 980 a 719). La davallada va ser encara

¹ A principis del segle XIX trobem un terç de grups residencials constituïts per famílies extenses o múltiples (35% a Torroja el 1867 i el mateix percentatge el 1895), integrades per diverses generacions, percentatges que van créixer amb la crisi

de la fil·loxera (23% el 1903) i que va a tornar a créixer els anys de la postguerra (35% el 1945) per després tornar a créixer (23% el 1965). Font: censos de població. Arxiu Municipal.

² Comparant el cens de la població del 1867 i els cadastres de l'època, trobem que el 69% dels grups residencials eren jornalers o petits propietaris, el 18 tenien una propietat mitjana i el 5% eren benestants (a més d'un 8% dedicats a d'altres activitats professionals diferents de l'agricultura).

més forta entre el 1920 i el 1940, percent-se el 34,2% del total d'habitants (427 i 341 habitants, respectivament). Després d'una certa estabilitat a la postguerra, la onada migratòria continuà entre el 1960 i el 1976, amb una nova pèrdua del 40% dels habitants (306 habitants i 191)³. Paral·lelament, la superfície cultivada s'anà reduint considerablement: entre el 1900 i el 1982, Gratallops va passar d'un 87% a un 41% de la superfície cultivada, i Torroja d'un 87% a un 41%.

Aquest text pretén mostrar les pràctiques hereditàries del Priorat a través de la recerca portada a terme en dues poblacions de la comarca (Gratallops i Torroja) a partir de documentació diversa dels segles XIX i XX. El text comprèn dos apartats: en el primer, i a partir de l'anàlisi dels capítols matrimonials del XIX⁴, presentarem el sistema jurídic en que es fonamenten les pràctiques hereditàries, indicant les diverses institucions i les seves especificitats per a la zona. En el segon apartat prendrem com a base l'anàlisi de les transmissions hereditàries entre 1867 i 1965⁵, per suggerir quines han estat les pràctiques més habituals en la transmissió de la propietat.

EL SISTEMA JURÍDIC: ELS CAPÍTOLS MATRIMONIALS

Amb l'objectiu de regular el patrimoni dins del matrimoni i establir les condicions del pacte o aliança entre dues famílies, els Capítols Matrimonials representen un veritable codi del règim econòmic del grup corresident. Marquen les condicions estructurals del grup domèstic, atribueixen la contribució del

marit i la muller i defineixen la natura dels béns matrimonials. A la vegada, regulen un cicle familiar, des de la seva creació fins a la seva successió per un altre o la seva desaparició. Els Capítols Matrimonials podien ser atorgats abans o després de la celebració del matrimoni, però per regla general es feien uns dies abans. Per subscriure'l, acudien al Notari els pares dels nuvis o, en la seva absència l'hereu del difunt, a més dels nuvis. Durant el segle XVIII i els primers decennis del XIX, eren una pràctica gairebé unànime en tots els matrimonis: a principis del XIX, el 98% dels matrimonis celebrats a Gratallops (1801-1820) van subscriure capítols. L'Església, en aquell moment encara dipositària d'aquests documents fins que van passar a les Notaries, condicionava la celebració del matrimoni a l'existència del contracte matrimonial. Després, tot i que començaren a disminuir, la signatura de capítols fou majoritària en els matrimonis fins el 1870 (el 51% entre 1851-1870), començant a decreixer des de llavors (el 31% entre 1891-1900) i caient en desús lentament al llarg del XX, de forma que després de la Guerra Civil molts pocs matrimonis signaren capítols⁶.

El contingut de tots els Capítols observats al Priorat és força similar. S'inicien amb la presentació jurídica dels assistents, la seva edat, estat, professió i relació de parentiu. Després segueixen les diverses clàusules que, en síntesi, acostumen a ser les següents: 1. Donacions paternals vers el marit; 2. Donació del dot a la muller, per part dels seus pares; 3. Recepció del dot per part del marit, donació de l'escreix i hipoteca d'algunes propietats del marit com a garantia total; 4. Previsió del règim econòmic matrimonial, habitualment d'associació de compres i millores; 5. Previsió de les característiques de l'herència i de la transmissió patrimonial entre els descendents de la nova parella o en absència d'aquests. A través de l'anàlisi d'aquests pactes i del seu contingut, intentarem emmarcar les diferents institucions jurídiques presents en els Capítols, analitzant la seva significació respecte a la transferència de béns, la reproducció domèstica i l'aliança.

1. Les donacions paternes i el nomenament de l'hereu

En el moment del matrimoni, el fill rep una donació per part dels seus pares,

consistent en terres, cases, mobles o diners. En el cas de l'hereu, els pares li fan donació dels seus béns, reservant-se'n el seu usufruct i la part corresponent als drets legítims dels seus germans. El fill, així, esdevé propietari des d'aquell moment dels béns dels pares, però aquesta propietat no és plenament efectiva fins a la mort d'aquests, pel que la donació a la pràctica equival a la proclamació pública de qui és l'hereu. Fins aquell moment —si el pare o la mare encara viuen—, cap document indica qui ha de ser-ne l'hereu i, malgrat la preferència pel primogènit, el pare i la mare són absolutament lliures de nomenar un fill o un altre. Semblant al que indica Claverie (1981:332), el pare, o en el seu defecte la mare, «mantien oberta la competició entre els germans tot provant la seva decisió futura i preparant la seva política d'aliances d'acord amb el seu poder de decidir l'hereu i de casar-lo».

La donació, però, no implica una «jubilació» dels pares i una plena autoritat del fill casat dins del grup domèstic, car aquest es troba amb unes parcel·les que —si bé té la garantia absoluta que seran d'ell— ha de treballar sense poder vendre-les i amb l'obligació de pagar posteriorment una part legítima als seus descendents. Respecte al fill hereu, dos són els tipus de donacions presents en els Capítols Matrimonials prioratins. El primer, menys habitual, consisteix en la promesa d'heretar tots o una part dels béns, després de la mort dels donadors, mentre que el més freqüent consistia en l'anomenada donació «inter-vivos». En aquest cas, el pare i la mare nomenen hereu al seu fill en el moment del matrimoni, ja sigui de forma conjunta o separadament per cadascun d'ells. En aquest cas, l'hereu rebia la major part de la propietat, generalment composta per una casa, una parcel·la d'horta i una o diverses parcel·les de vinya.

La donació es fa amb una sèrie de condicions per assegurar el manteniment dels pares i l'herència als altres germans, amb una sèrie de clàusules que limiten les possibilitats d'acció del fill. És a dir, els pares es reservaven una part dels béns per disposar-ne lliurement en el moment del testament o bé una part de l'herència «para acomodar o dotar a los otros hijos». A més, generalment, la donació es feia reservant-se per part dels pares la reserva dels béns en règim d'usufruit.

2. El dot

Jurídicament, s'entén com a dot allò que la muller, o d'altres en el seu nom, entre-

³ L'evolució posterior de la població no és l'objectiu d'aquest article, però com a referència podem indicar que la població ha anat baixant fins el 1996, amb 221 hab. (Gratallops) i 129 (Torroja), per després experimentar una estabilització coincidint amb la recuperació econòmica de la comarca (222 i 142 respectivament, el 2004). Quant a la superfície cultivada, Gratallops ha passat de 130 Ha. (1989) a 56. Ha. (1999) i Torroja de 49 a 26. Ha. Font: IDESCAT.

⁴ Tots els capítols matrimonials consultats procedeixen de documentació particular de Gratallops i Torroja. Només és possible la consulta de documents amb cent anys d'antiguitat, pel que no hem incorporat informacions posteriors al 1900.

⁵ L'anàlisi de les transmissions hereditàries s'ha fet a partir de la reconstrucció dels cursos domèstics. Prenent com a base sèries consecutives de censos i padrons d'habitants, s'hi ha creuat les dades procedents dels registres parroquials i civils i les dades procedents dels diferents cadastres i amillaments, observant així les transmissions de la propietat. Fonts: Arxius Municipals de Gratallops i Torroja; Arxius Parroquials de Gratallops i Torroja.

⁶ Font: actes parroquials de Gratallops. Arxiu Parroquial i Arxiu Diocesà.

guen o prometen al marit per al sosteniment de les necessitats de la família (Maspons, 1956:33). La seva aportació constitueix una exigència gairebé imprescindible per a la celebració d'un matrimoni, però la posició econòmica de la família determinava grans diferències en la seva quantitat. Als pobles estudiats, ha estat corrent aportar el dot de la muller mitjançant una quantitat econòmica (variable segons la posició econòmica de la família), mobles, roba d'ús i joies, complementades en el cas dels benestants per alguna parcel·la i cases. Habitualment, el dot és considerat com a una anticipació dels drets legítims.

Vegem, com a exemple, la relació dels béns econòmics i mobles aportats en uns capítols matrimonials del 1897, en el qual la filla rebia un dot de 1.000 lliures:

«(...) donan y per títol de donació pura y perfecta, simple e irrevocable dita entre vius, otorgan y consedeixen á la mateixa neta y filla present y als seus en pago y satisfacció per tot dret de llegítima paterna y materna, simplement de ella, part de creix, deixa a ella feta per sa difunta mare en son últim testament (...) la cantidad de mi lliuras moneda Barna, esto es 500 lo dit Fran-cisco (avi), y 550 lo predit Llorens (pare), y a més: un llit parat amb matalàs, dos coixins plens de llana, colxa, dos llansols, tres coixineres blanques, tres parells de indianas, camisas entre ellas dos de llinet, una de tela, sis camisas de cotó, sis tovallons, una tovallola, un vestit negre de escot non de indiana, dos capidas, 18 camisas de bri, 6 parells de coixine-ras, 12 tovallons, 9 anaguas, 1 mantellina de franela, una caixa amb la roba del us y part de son fadrinatge, y una calaixera. Pagador 400 lliuras roba y llit y calaixera lo dia de lo esponsori, de dit dia a un any 200 lliuras y aixis cada any igual cantitat en dit dia hasta son pago.»⁷

Els estudiosos del Dret Civil ha emfatitzat la significació del dot com a un element que assegura a la muller un patrimoni estable dins de la unitat on va a residir, aportant-li una garantia a la seva posició d'exclusa del patrimoni de la casa on va a residir. Tanmateix, més enllà d'aquesta explicació, el dot té una importància fonamental en el sistema econòmic camperol, en la transmissió de

la propietat i en la definició dels mecanismes d'aliança. Molts antropòlegs han insinuat que el dot té sobre tot una importància de caràcter simbòlic, ja sigui com definitori del rol femení o d'un sistema d'estratificació social. Així, Handman, en el seu estudi sobre una comunitat grega (1983:100) considera que el dot no és únicament l'índex de la riquesa d'una família, sinó el «mode d'avaluació —a contrari— del valor moral o físic de les seves filles». En la seva opinió, l'aspecte econòmic de la transacció dotat desapareix darrera d'una sèrie de valors com el sentit del deure, l'amor patern, l'honorabilitat, etc. Per la seva banda, Assier-Andrieu, destaca també els aspectes simbòlics que configuren la natura del dot (1981:159) constatant que es tracta d'un element estrany dins de l'economia camperola (no es transformarà en capital circulant), pel que es converteix sobre tot en un element de representació, de prestigi.

Tanmateix, per nosaltres, i en el context de la societat analitzada, el dot no té només una significació de caràcter simbòlic, sinó que suggereix sobre tot unes limitacions materials i té una importància econòmica decisiva. En la seva funcionalitat econòmica i social hi descobrim tres funcions bàsiques. En primer lloc, el dot té un paper específic en l'economia domèstica camperola i no és un element econòmic estrany: esdevé necessari per al fons conjugal de cada matrimoni i actua, a la vegada, com a sistema creditici i d'endeutament. Des d'aquesta perspectiva, en segon lloc, el dot contribueix a definir els elements de diferenciació social: l'elecció de la muller estava estretament condicionat per la quantitat del dot que ella podia aportar. Finalment, el dot actua com a un element compensatori en la xarxa complexa d'herències i aliances. Cap matrimoni podria celebrar-se sense que els pares d'ambdós es posessin d'acord sobre la quantitat del dot. Si un matrimoni es celebrava sense el consentiment dels pares, la jove parella no podria comptar més que amb els seus propis i escassos recursos. Com a contribució necessària per a l'economia domèstica, el dot no es convertia, després del matrimoni, en un capital immobilitzat, sinó que sovint era posat en circulació, per a la compra de noves terres, construcció d'una casa o adquisició de robes. El seu valor econòmic era sovint superior al d'una casa o una vinya, més important si tenim en compte la debil presència del diner metàl·lic en la societat rural del XIX.

Per als benestants i mitjans ascendents, el dot els permetia, d'una banda, incrementar la seva propietat mitjançant compres i noves adquisicions de terra. També amb freqüència, els permetia comptar amb un capital en diners mitjançant el qual actuaven com a prestamistes. Per a les famílies de major o menor posició econòmica, el dot respon a lògiques diferents. Mentre que per a les classes benestants el dot representa un mode de defensa de l'explotació agrícola i la seva propietat, impeding la seva fragmentació en explotacions menys productives i evitant així el matrimoni entre membres de classes diferents, en canvi per a les classes subordinades és un camí d'empobriment que dificulta la mobilitat social. Com assenyala Goody (1986), el sistema dotat està íntimament relacionat amb l'herència bilateral, en permetre la transmissió de la propietat fora del grup de filiació unilineal, a la vegada que afebleix l'estructuració de grups de parentiu. De l'anàlisi dels Capítols Matrimonials pot deduir-se un cert desig de fer complementàries les aportacions d'un i altre costat. Amb les donacions que es fan al marit i el dot, s'intenta construir, en cada generació, en cada acta notarial, un capital que permeti a la jove parella poder comptar amb els béns necessaris per instal·lar-se, construir el «fons conjugal». Entre donacions i dots es configura, en definitiva, una herència bilateral. Des d'aquesta perspectiva, la funcionalitat d'ambdós és similar, diferenciant-se sobre tot conceptualment i jurídicament. Si bé tant els fills com les filles no hereus poden rebre una quantitat de diners, només el diner que rep la filla és constituïda com a dot. Com assenyala Claverie (1981:332) a la regió francesa del Lozère, podria dir-se que el pare «dóna la part legítima als seus fills dels dos sexes, com a signe d'exclusió del patrimoni financer, i que les filles, en el moment del contracte matrimonial al Notari, transformen aquesta legítima en dot». El sistema dotat era —en definitiva—, una peça fonamental de la transmissió patrimonial bilateral. Darrera la justificació legal d'una seguretat econòmica per a la dona, el sistema dotat es converteix així en paradoxa de la situació femenina. D'una banda, gràcies a ell, la dona accedia a la propietat i tenia un paper clau en la configuració del patrimoni, aportant una quantitat econòmica o unes terres imprescindibles per al nou matrimoni. D'altra banda, jugava en una pla inferior de la transmissió patrimonial, car el dot passa a ser administrat pel

⁷ Cap. Matr. entre A. Fabregat i M. Ros. Gratallops, 29/9/1897. Doc. Particular.

marit i operava com a un mecanisme d'una major circulació patrimonial.

3. L'administració del dot i el seu retorn. L'escreix

El dot pertany a la muller, però és el marit qui, durant el matrimoni, té el domini dels béns dotals i qui els administra, ha-vent de retornar-los només en cas de dissolució del matrimoni o mort sense successió. Per garantir aquesta restitució, es procedeix a hipotecar a favor de la dona una part dels béns del marit, equivalents al valor del dot rebut. Vegem-ne un exemple: «Dicho Don Lorenzo acepta la anterior constitución dotal; y en garantía de dichas dos mil seiscientos sesenta y ses pesetas sesenta y seis céntimos [import del dot] (...) espontáneamente hipoteca toda aquella pieza de tierra de la partida Camp d'en Piqué a él dada en el primero de estos Capítulos (...) cuya hipoteca consienten sus padres (...)»⁸.

A canvi del dot, el marit, amb el consentiment dels seus pares, fa la donació de l'escreix o esponsalici, aproximadament un 20% del valor del dot, que s'incorpora al patrimoni de la dona però que quedarà administrat pel mateix marit, pel que molt poques vegades arribarà a ser pagat realment. Amb la funció de crear un fons de reserva per al cas de ruïna del marit i, mort ell, un recurs per a la dona i els fills, en l'origen de l'escreix hi havia probablement un pagament simbòlic per la compra de la virginitat de la núvia. El mateix Dret Civil el qualificava així (Borrell, 1923:276) i en els Capítols del XVIII així s'indicava: «Lo sobrenomenat Pau Fabregat accepta la constitució dotal feta per dita Maria Ros a son favor (...) per lo qual, y per sa lloable virginitat li fa de creix, augment o donació per noces de la quantitat de cinquanta lliures Barna (...)»⁹.

Però a més d'un instrument de control de la sexualitat d'acord amb els interessos familiars, en l'escreix hi veuríem un crèdit o fons econòmic destinat a compensar el treball femení de producció i reproducció. Quant a la producció, l'escreix esdevé una remuneració per la diferència entre el treball aportat i els béns que es reben a canvi, fonamentalment l'habitatge i el menjar. Com a compensació per la reproducció, més que en

relació al pagament per la virginitat, l'escreix ve a significar el pas de la núvia a un altre grup domèstic, al qual aporta uns fills que s'inscriuen sobre tot (malgrat la filiació bilateral) en la línia del marit. En definitiva, com es demana Assier-Andrieu (1981:157-158), l'escreix «assegura la transferència al llinatge del marit d'alguns drets sobre la dona propis del seu llinatge, pel que convé llavors interrogar-se en quina mesura la dona s'integra en el llinatge del marit i en quina mesura conserva els drets en el seu llinatge natal». Dot i aixovar actuen, doncs, com a part d'un conjunt d'intercanvis, de donacions i contradonacions, de dots i contradots. Ara bé, la dona poques vegades arribarà a poder disfrutar del dot i de l'escreix, sempre administrats pel marit i havent de passar, en el moment de la mort de la muller, als seus hereus. Per contra, la seva restitució es fa efectiva molt poques vegades: si el marit mora, el més freqüent ha estat que la vídua continuï vivint amb els seus fills o amb els seus sogres, pel que llavors la restitució ja no és obligada. Per això, a la pràctica, el dot és restituit molt poques vegades: en el cas d'un matrimoni sense fills (i encara no en tots els casos), de declaració de nul·litat del matrimoni o per absència o abandonament del marit (però no en el cas contrari). Per això, el que assegura econòmicament a la dona vídua no és tant el retorn del dot, sinó sobre tot la seva condició d'usdefructuària.

4. L'associació a compres i millores

El Dret Civil català especifica que el règim econòmic del matrimoni serà el determinat pels Capítols. Al Priorat, el règim més freqüent ha estat el d'associació a compres i millores, especificant que «els futurs cònjuges s'associen a totes les compres, millores i augments, sent liquidador i adjudicador dels béns aquell que sobrevisqui». Si els pares del marit o muller amb els que es conviurà encara són vius, llavors l'associació s'amplia a ells: «Los cònjuges y fill y futur muller de son grat y certa ciencia se acullen y asocian a totes compres y milloras, guals y adquisicions de bens que constan lo presen matrimoni entre ells se faran; vivint los cuatro al cuart y los tres al ters y los dos per mitad.»¹⁰. També pot ampliar-se als avis de la casa, si sobreviuen, o fins i tot, en el cas

del vidu amb fills que es torna a casar, a la segona muller. El fons a repartir està format per les compres (tot allò que s'adquireix a títol mentre sobreviu l'associació, excepte el que s'adquireixi amb béns propis) i les millores (tots els augments de valor dels béns sobre els quals es constitueix l'associació). La dissolució de l'associació és prevista en els Capítols. Si és composta pels consorts i els pares del marit, la dissolució es produeix en cas de la mort de la dona, o del marit sense descendència, i també en cas de dissolució legal del matrimoni. Per contra, en el cas de la mort dels pares o del marit amb descendència, la societat no es dissol, car la vídua podrà continuar vivint amb els seus sogres o hereus.

5. Previsions de successió

En les seves darreres clàusules, els Capítols suggereixen l'ordre de referències respecte a la successió. Aquestes previsions són, més aviat, l'expressió de les preferències teòriques, el desig de protegir els drets de successió i d'assegurar a la vegada el manteniment del vidu o vídua dins de la llar. La vídua o el vidu han de tenir dret a ser alimentats i ocupar habitatge, però davant del risc de que, per un segon matrimoni, l'herència pugui anar a una altra direcció, es prescriu que l'herència serà per als fills d'aquell matrimoni, deixant al cònjuge sobrevivent com a usdefructuari: «Dichos consortes han convenido que el sobreviviente de los mismos, por mientras permanezca viduo, sea usufructuario de todos los bienes y derechos dejados por el premuerto, tanto libres como sugetos a reversión en estos capítulos; y siendo ella la que sobreviva, también quedará á facultada aun cuando dejen hijos, para hacer propios los frutos sobrantes y aumentos que del usufructo resulten»¹¹.

Junt amb l'usdefruit, els Capítols preveuen com serà practicada la successió si abans no es fa testament, capacitant al cònjuge sobrevivent per elegir l'hereu d'entre els fills, donant els drets legítims als altres fills, o bé per a repartir l'herència. La llibertat del cònjuge sobrevivent per elegir hereu, tanmateix, queda força limitada a la pràctica. En alguns casos, la llibertat d'elecció de l'hereu quedava condicionada a la creació d'un «consell

⁸ Cap. Matr. entre L. Fabregat i A. Auqué. Falset, 14-3-1884. Doc. Particular.

⁹ Cap. Matr. entre P. Fabregat i M. Ros. Gratallops, 26-1-1798. Doc. particular.

¹⁰ Cap. Matr. entre T. Cots i T. Borja. Falset, 21-12-1839. Doc. particular.

¹¹ Cap. Matr. entre M. Bes i T. Carreras. Falset, 6-11-1885. Doc. particular.

Quadre 1. Proporció de formes d'herència a Gratallops i Torroja (1867-1965)

Tipus d'herència	1867 1900	1901 1925	1926 1940	1941 1965	TOTAL 1867-1965
1. Hereu únic	66,0	59,0	46,9	58,3	58,1
2. Hereu principal	24,5	24,1	33,3	28,1	27,6
3. Repartiment no igualitari	5,6	7,2	11,1	6,2	7,2
4. Repartiment igualitari	3,7	9,6	8,6	7,3	7,2
2+3+4	33,8	41,0	53,1	41,6	41,9
Total	106	83	81	96	377
Desc.	12	5	3	8	34
TOTAL	118	88	84	104	411

Font: elaboració pròpia, a partir de la reconstrucció dels cursos domèstics.

de família» integrat per un parent de cada línia de successió, mentre que sovint els Capítols ja expressaven un ordre de preferència que privilegiava el principi de masculinitat i els fills del primer matrimoni. A més, cal tenir en compte que el cònjuge supervivent poques vegades arribarà a la tria de l'hereu, car aquesta elecció ja s'expressava en els testaments.

En definitiva, els Capítols semblen configurar un procés de transmissió o devolució dels béns de caire cíclic, repetitiu: el pare nomena el seu fill hereu, quedant com a usufructuari; el fill que es casa preveu ja el sentit de transmissió d'aquesta propietat que acaba de rebre i les garanties per al cònjuge supervivent. La incompatibilitat assenyalada per Davis entre els principis d'igualtat i d'interdependència pot aclarir-nos millor la significació dels Capítols dins del curs domèstic. Per a aquest autor (1983: 181), la incompatibilitat neix d'una doble consideració: a) que les persones es dispersen amb el matrimoni; b) que, per contra, la propietat es dispersa amb la mort. Com a conseqüència d'aquest doble procés, poden passar molts anys (la majoria dels de més possibilitats productives), en els quals el fill viu subjecte als pares, sense propietat. En conseqüència, la decisió sobre la transferència dels béns és lògica que es traslladi al moment del matrimoni, el punt més crític de la transmissió familiar, quan es proveeix als fills amb els recursos suficients per iniciar un nou cicle familiar.

LES PRÀCTIQUES HEREDITÀRIES

Aquest marc jurídic troba el seu contrapunt en les estratègies concretes de successió. El desenvolupament del cicle familiar, la conjuntura econòmica i les estratègies hereditàries, i fins i tot les tensions i relacions familiars són els factors que determinaran, en darrera ins-

tància, la forma concreta de la successió. Llavors, les eleccions fonamentals respecte a la transferència de l'herència no sempre podran fer-se d'acord amb les preferències previstes. L'estudi les transmissions hereditàries al Priorat permet comprovar la coexistència de diverses formes de transmissió de la propietat que es posen en pràctica en cada circumstància particular. A gran treus, trobem quatre grans formes de transmissió: 1) transmissió de totes les propietats a un sol hereu, ja sigui a un hereu únic o a un hereu principal amb transferència de diners o béns mobles a d'altres persones; 2) hereu principal amb transferència de terres o cases a d'altres persones; 3) repartiment no igualitari; 4) repartiment igualitari. Les dades que hem obtingut a partir de la reconstrucció dels cursos domèstics revela al llarg del XIX i del XX el predomini de la pràctica de la transmissió indivisa del patrimoni: en un 58% de les transmissions comptabilitzades tot el patrimoni immobiliari ha passat a un hereu únic, i en un 27% la major part de les propietats a un hereu principal. Tanmateix, en una proporció important de les transmissions (42%) d'altres persones a part de l'hereu han rebut béns immobles (terres o cases) com a herència, ja sigui a través del nomenament d'un hereu principal i atorgant als altres algunes parcel·les de terres o habitatges (28%) o la repartició d'aquestes (14%).

Si bé al llarg dels dos segles analitzats s'observa la presència de les diverses formes de transmissió, una anàlisi històrica permet demostrar com aquestes pràctiques s'han anat transformant i hi hagut una major o menor preferència per una o altra forma en alguns períodes. En aquest sentit, les variacions socials i econòmiques experimentades pel Priorat al llarg del període d'anàlisi, així com les transformacions generals, permeten explicar forces aspectes dels canvis en

les pràctiques hereditàries. Així, després de la crisi fil·loxèrica, i fins a la Guerra Civil, va haver-hi un notable increment de les transmissions de terres i cases a d'altres fills diferents de l'hereu. La major dispersió del patrimoni va coincidir amb un major percentatge de formes de residència conjugal, donant-els-hi quelcom per poder establir-se i «començar» en un context de forta emigració: la disminució del nombre de fills i l'emigració va permetre unes majors possibilitats de repartició. D'aquesta manera, si a finals del XIX, només en un 34% de les transmissions es produïa una cessió de terres a persones diferents de l'hereu principal, entre el 1926 i el 1940 en més de la meitat de les transmissions hi havia una certa dispersió de la propietat. En aquest sentit, va incrementar-se la fórmula consistent en el nomenament d'un hereu principal, que rebia la major part del patrimoni, però donant parts de l'herència als altres hereus. Pel contrari, a la postguerra, s'incrementaren les formes de transmissió a un hereu únic, explicable per una estabilització de la població i per la manca d'oportunitats exteriors. Dins d'una situació de crisi, el menor desenvolupament capitalista d'aquells anys va permetre una valorització de l'agricultura tradicional i de les formes culturals que, com l'herència indivisa, les sustentaven.

El major ús d'una forma o altre d'herència no ha estat la conseqüència. Únicament, de les circumstàncies socioeconòmiques i de les particularitats de cada cicle familiar. La posició social de les cases suggereix també varietats molt significatives respecte a les pràctiques hereditàries. A grans trets, els petits propietaris han seguit molt més la pràctica de la indivisibilitat del patrimoni que no els mitjans i els benestants. Les dades (quadre 2) són clares: mentre l'herència ha estat majoritàriament indivisa entre els petits propietaris en un 70% dels casos, entre els mitjans ho ha estat el 41%, i entre els benestants només el 24%. Aquests diferents estratègies eren ja perceptibles des d'abans la crisi fil·loxèrica, si bé van fer-se especialment notables des de llavors.

Les diferències en la forma de transmissió dels béns en els diferents grups socials mereixen algunes reflexions. A l'inrevés que en les zones de transmissió indivisa estricta (com a la Catalunya Vella), a la zona estudiada hi ha tres factors que condicionen unes necessitats de transmissió patrimonials diferents: el poblament agrupat, l'estructura de classes i la dispersió de les diferents parcel·les en llocs diferents del terme.

Aquest últim factor facilita una certa divisió dels patrimonis i, tot allunyant les terres i la casa, fa que ambdues no s'identifiquin com a una única unitat.

Per als petits propietaris, la transmissió afectava només a una casa i a una o dues parcel·les. Moltes vegades, aquestes transmissions es feien hipotecades, sovint per préstecs destinats al pagament de dots. Per això, encara que el seu ideal podria ser la repartició dels béns, la possibilitat de fer-ho era mínima, pel que el major predomini de l'herència indivisa no ha d'interpretar-se tant com l'adhesió a una norma, sinó com el resultat d'una de les poques opcions possible. El fill que es quedava a casa, o el que rebia l'herència, tenia solucionat el problema del seu habitatge i una parcel·la per subsistir, a canvi del manteniment dels seus pares i d'algun germà solter. A més, es veia obligat a una important transferència de diners als germans i d'altres parents (sovint llunyans) en concepte de dots, legítimes i donacions hereditàries, que el portaven a una situació d'endeutament estructural i de precarietat econòmica. Per això sovint l'hereu principal no ha estat el primogènit, sinó un altre fill, fins i tot l'últim, quan tots els altres germans ja s'han establert. Per als fills que no es quedaven a casa, les possibilitats eren diverses: si no s'havia casat a una altra casa, el seu primer problema era el de trobar una casa per viure, a la que destinaven sovint els diners obtinguts s en concepte de donacions paternes i de dots matrimonials o legítimes. D'altres alternatives eren la seva contractació com a mossos o criats d'altres cases o bé l'emigració.

Per als mitjans i benestants, en canvi, l'herència era un mitjà per possibilitar a tots els fills una posició econòmica el més favorable possible. Per això, el seu patrimoni es contemplava des d'una doble perspectiva. Una part fixa, la més

important, es transmetia d'una generació a l'altra: el fill elegit rebia com a mínim la casa familiar, una parcel·la de regadiu i una o més petites parcel·les de vinya. L'altra part (sovint, les parcel·les procedents d'aportacions dotals o d'incorporacions recents) podia ser repartida amb més facilitat entre els altres fills, com a element compensatori per a l'establiment de les aliances matrimonials. Entre els benestants era corrent donar a la filla, junt amb el dot en diners, alguna parcel·la de vinya, per completar l'explotació agrícola del marit. També era freqüent entregar petites donacions testamentàries a d'altres parents.

D'aquesta manera, el patrimoni circulava en dos sentits. Amb el patrimoni fix s'aconseguia per a l'hereu els elements necessaris per al manteniment de la seva explotació, compensant les «pèrdues» de terres (vers als altres germans), mitjançant les terres aportades pel cònjuge o amb la compra de noves terres gràcies al capital obtingut amb el dot matrimonial. Amb el patrimoni «circulant», d'altra banda, podia complementar-se la posició econòmica dels altres fills.

Quadre 2. Formes d'herència en Gratallops i Torroja, segons la posició social dels grups residencials (1867-1986)

Tipus d'herència	Pet.prop.	Mitjans	Benestants
1. Hereu únic	73,1	40,7	23,8
2. Hereu principal	20,5	40,7	42,8
3. Repartició no igual.	4,7	7,8	19,0
4. Repartició igualitària	4,3	10,7	14,3
2+3+4	27,7	59,3	76,2
Total	234	103	42
Desconegut	25	4	1
TOTAL	260	107	43

Font: elaboració pròpia, a partir de la reconstrucció dels cursos domèstics

BIBLIOGRAFIA

- ASSIER-ANDRIEU, L., 1981, «Na-ture, persistance et déparissement de la coutume domestique. La fonction successorale en Capcir et en Cerdagne», dins *Études Rurales*, núm. 84, pp. 7-29.
- BORRELL i SOLER, A., 1923 *Dret civil vigent a Catalunya*. 5 volums. Barcelona. Mancomunitat de Catalunya, Oficina d'Estudis Jurídics.
- CLAVERIE, E., 1981, «L'ousta» et le notaire. Le système de d'évolution des biens en Margeride Lozàrienne au XIX siècle», dins *Ethnologie Française*, núm. 4, pp. 329-338.
- DAVIS, J., 1983, *Antropología de las sociedades mediterráneas*. Barcelona. Anagrama.
- GOODY, J., 1986, *La evolución de la familia y del matrimonio en Europa*. Barcelona. Ed. Herder.
- HANDMAN, M.E., 1983, *La violence et la ruse. Aix-en-Provence*. Édisud. La Calade.
- MASPONS i ANGLASELL, F., 1956, *Derecho Catalán Familiar*. Barcelona. Bosch.